

Byar i gränsbygd

Byarna Horn och Hallsjö i sydvästra Småland

Linda Billström

Arkeologerna

Statens historiska museer

Arkeologerna

Statens historiska museer

Våra kontor

Linköping

Lund

Mölnadal

Stockholm

Uppsala

Kontakt

010-480 80 00

info@arkeologerna.com

fornamn.efternamn@arkeologerna.com

www.arkeologerna.com

Arkeologerna

Statens historiska museer

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.

Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se>

Bildredigering: Henrik Pihl

Layout: Henrik Pihl

Innehåll

Inledning	5
Byar och bybildningar i Småland	5
Byar och storgårdar	5
Byundersökningar i Kronobergs län	6
Horns by	8
Hallsjö by	10
Vilka utmärkande drag förknippas med gränsbygderna?	13
Kolonisation och ortnamn	15
Järnets roll, en mångsidig ekonomi baserad på skogsbruk	17
Ägoförhållande – självägare, kronan eller frälset?	19
Bebyggelsestruktur och ödeläggelse	21
Flera brukare per enhet	22
Bandparceller	23
Kommunikation, kontaktnät, handel och idéutbyte	25
Referenser	27

Inledning

Sydvästra Småland ligger i en gränsbygd mellan det forna Danmark och Sverige, och gränsar till södra Halland och norra Skåne. Längre betraktades området som perifert, men senare års arkeologiska resultat visar att särskilt trakten längs med Lagan, som fungerat som en viktig kommunikationsväg mellan Sverige och Danmark, snarare måste uppfattas i termen av en centralbygd. Att landskapet här är rikt på fornlämningar med bland annat fossila åkermarker, stensättningar, boplatser, gravar/höggravfält och gårds- och bytomter, visar på storskaliga aktiviteter redan under järnålder liksom under medeltid (Hansson 2007a:7f; Skoglund 2007a:20).

Trots att arkeologiska undersökningar är få i området, och kunskapen om bebyggelsernas etablering och utseende/struktur är fragmentarisk, finns det potential att studera flera aspekter av både det förhistoriska som det historiska samhället. Intressanta frågeställningar är: Hur ska man karakterisera bebyggelseutvecklingen i området? När etablerades de historiska byarna och hade de eventuella föregångare? Vilka utmärkande drag förknippas med denna gränsbygd mellan Danmark och Sverige? Utifrån två nyligen genomförda byundersökningar (2012) i sydvästra Småland, Hallsjö och Horn i Finnveden nära Ljungby, vilka båda är exempel på relativt stora byar, diskuteras dessa frågeställningar. Undersökningarna har presenterats i två rapporter. För en noggrannare genomgång av resultat och tolkningar hänvisas till dessa (Billström 2014 & 2015).

Byar och bybildningar i Småland

Byar och storgårdar

I större delen av Småland bestod bebyggelsen under sen vikingatid och tidig medeltid av storgårdar som drevs helt eller delvis med ofri arbetskraft. I diplom från 1100-talet och framåt kallades de för *curia*, *mansio* eller *manerium*. Många äldre byar omvandlades till storgårdar under 1100- och 1200-talen. Godskomplexen var små eller medelstora med ett antal underlydande torp. Torpen låg vanligtvis runt storgården på dess utmarker, många gånger som ensamliggande gårdar. Ett stort antal storgårdar kom sedan att omvandlas till landbobyar under 1300-talet och fungerade därefter som frälsebyar (Tollin 1999:18f; Hansson 2001:70f).

Det är möjligt att storgårdar var indelade i ett antal arbetsområden som kallades *bol*. Det småländska bolet var inte detsamma som det bol som existerade i Skåne och Danmark (*mansus*), vilket i det närmaste motsvarade en stor bondgård eller en liten huvudgård. I Småland existerade däremot flera små gårdar med namn på *-bol* eller *-bolet*. Termen bol har betecknat ägor i eller i anslutning till gamla byar men även nyodlingar på allmänningar. Detta namnskick härstammade med stor säkerhet från medeltiden och den ursprungliga betydelsen var troligen någon form av boplatser men kunde även

betyda "bördig äng nära gården". Bolet avsåg då en liten jordäga med juridiskt fastställda gränser. Ett bol kunde vara både bebyggt och obebyggt och vissa var torp under huvudgårdar. Dessa bol kunde avsöndras och lejas ut till landbor och kallades då "*byggningsbol*". Det fanns en speciell term under medeltiden för obebyggda bol, så kallade "*nytiabol*" (Staffan Fridell 1996).

Under slutet av 1200-talet tycks storgårdsdriften ha varit i upplösning och ett jordbruk baserat på landbor och avrad på väg att etableras i s.k. huvudgårdsdrift, där varje underlydande gårds skyldighet i form av skatt eller ränta var reglerad. Den medeltida expansionen avstannade vid mitten av 1300-talet, som en följd av epidemier och efterföljande ödeläggelse och samhällskris. Mot slutet av 1400-talet förefaller en försiktig nykolonisation ha tagit sin början och bebyggelseförtätningen inom den befintliga bygden var inte avslutad ens vid 1500-talets början, utan det tillkom ett stort antal avgärdaenheter på utmarkerna till både förhistoriska och medeltida byar. I många fall rörde det sig om en återkolonisation av tidigare ödelagda gårdar (Tollin 1999, 2007; Hansson 2001).

Den hittillsvarande forskningen om de historiska byarnas utveckling i Småland kan således sammanfattas i tre bebyggelserelaterade processer. Dessa ska ha bestått av en etablering av nya bosättningar på häradsjord (obebyggd samfälld allmänning), en förtätning av den äldre bolbebyggelsen genom anläggande av avgärdaenheter, samt en sönderdelning av äldre storgårdar till två eller flera landbogårdar.

Byundersökningar i Kronobergs län

Hur kan det arkeologiska materialet bidra med nya infallsvinklar om gårdars och byars etablering och utveckling? Dessvärre är det få byar som undersökts arkeologiskt i Kronobergs län och kunskapen om byarnas bebyggelser är fortfarande starkt begränsad (se fig. 1). Vid en undersökning av delar av Eka bytomt påträffades bebyggelselämningar samt keramik, vilken daterade lämningarna till vikingatid-tidig medeltid. På byns utmarker låg ett större och tre mindre järnåldersgravfält (Skoglund 1994). År 1995 genomfördes en undersökning inom Norraby i Söraby socken. Boplatslämningar från vikingatid till 1800-talet kunde beläggas. I byn fanns under medeltid en kyrka och troligen även en storgård med tillhörande kyrka under tidig- och högmedeltid (Hansson 1996). I Huseby i Skatelöv socken påträffades vid en undersökning 24 hus som daterades till vendel- och tidig medeltid samt till 1600–1700-tal. Delar av två gårdar berördes som delvis varit samtida under perioden vendel- och vikingatid. Bebyggelsen var differentierad och bestod av långhus, små hus med boendefunktion och fyrstolpshus. Kring år 1000 uppfördes ett så kallat "trelleborgshus". Resultaten visade att gårdarna i Huseby kan ha slagits samman till en större enhet, en storgård, vid denna tid (Nylén & Söderberg 2009).

Medeltida bebyggelselämningar har påträffats vid Berga kyrka, nordväst om Växjö, där det även framkom kulturlager och fynd som daterades till vikingatid-tidig medeltid. En huvudgård fanns på platsen under medeltid och platsen fick dessutom privilegier som handelsstad, något som dock aldrig förverkligades (Klackenberg 1986). I Åby i Berga socken har man påträffat tidigmedeltida keramik av äldre svartgods, samt senmedeltida och yngre lämningar. Värt att nämna är att det inom Åbys ägor finns tre gravfält från yngre järnålder (Salmi-nen 1994).

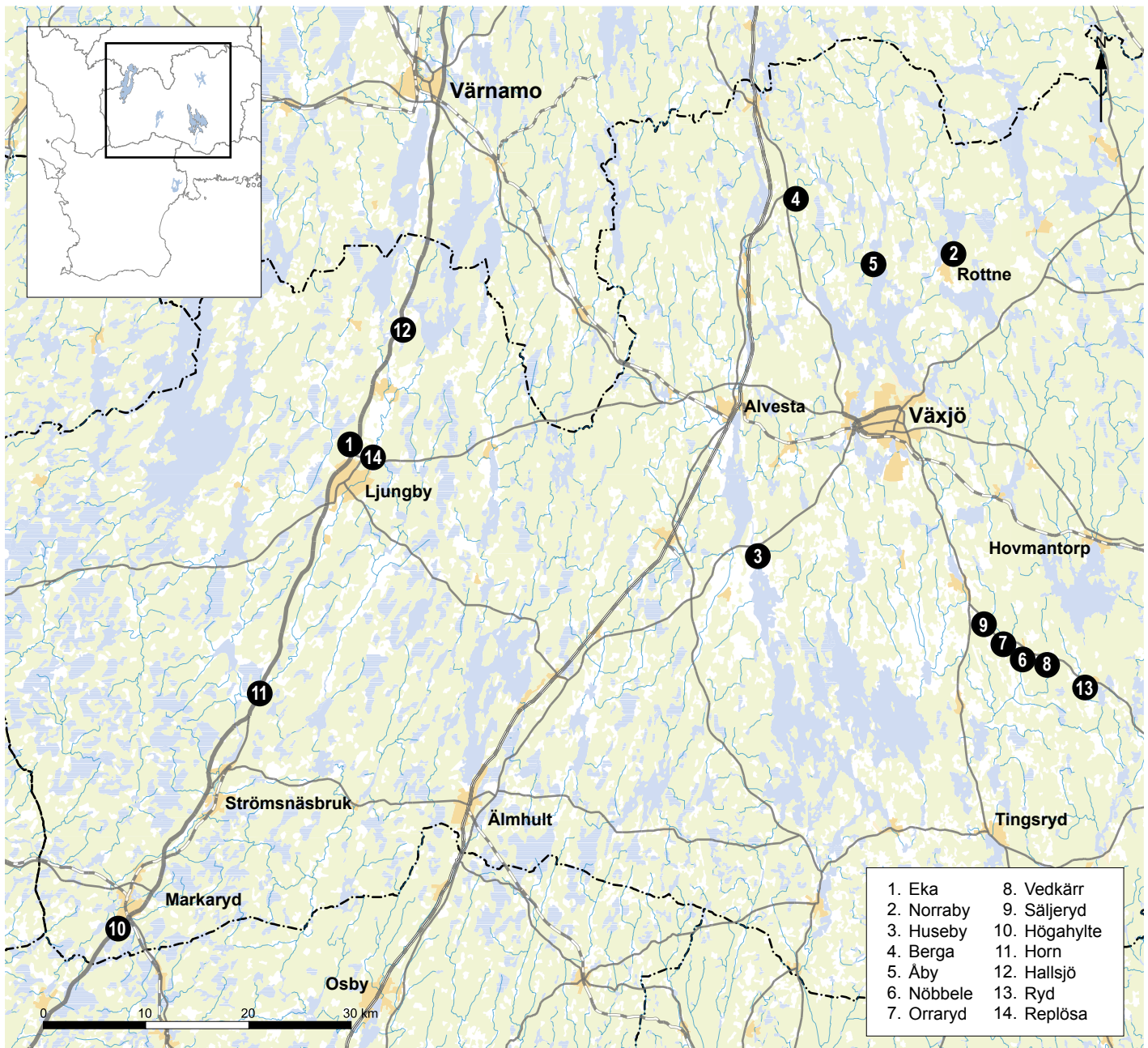

Fig. 1. Karta över delar av Kronobergs län med byundersökningar som nämns i texten markerade. Infälld Sverigekarta med gränstrakten mellan Halland, Småland och Skåne.

Undersökningar längs väg 122 kom att beröra flera bytomter i Nöbbele socken i sydöstra delen av Växjö kommun. Dessa ytor var dock små eller belägna i bytomternas utkanter. Vid Orraryds bytomt undersöktes kraftiga kulturlager daterade till sen vendeltid och vikingatid (Carlsson 2003a). Nära bytomten i Vedkärr undersöktes en igenlagd källa som daterades till sen vikingatid-tidig medeltid. Fyndmaterialet indikerade en bosättning med ett förhållandevis högt välstånd och brett kontaktnät (Karlsson 2004). I Säljeryd visade boplatslämningar med en koncentration av dateringar till perioden romersk järnålder-vendeltid på en tydlig områdeskontinuitet med den historiskt kända bebyggelsen (Carlsson 2003b). I Ryd undersöktes kulturlager och byggnadslämningar från tiden 1200-1700-tal (Wennerlund 2004).

Vid Högahylte utanför Markaryd undersöktes i samband med E4:ans utbyggnad en gårdsbebyggelse från senmedeltid samt lämningar efter järnframställning med bland annat blästplatser, slagghvarp, bearbetat järn, en tjärränna och en kolbotten. Fossil åkermark med röjningsrösen och parcellerad indelning låg också intill gården. Gården gav intryck av ett materiellt välstånd med anknytning till stadskultur, möjliggjort via ett överskott från produktion och försäljning av järn (Åstrand 2007, Hansson 2007a). Vid Replösa intill ån Lagan undersöktes 2015 anläggningar som vittnade om omfattande järnhantering i form av en slagghvarp och två ugnsbottnar. I boplatsytans södra del fanns även stolphål efter ett välbevarat treskeppigt långhus. Lämningarna daterades till vikingatid-tidig medeltid. En halv kilometer norr om undersökningsplatsen finns det stora Replösagravfältet samt en runsten rest över Åstrad, ”den ypperste av de fränder och odalmän, som i Finnveden fordom levde”. De undersökta lämningarna tolkas som en del av ett hantverksområde med anknytning till den storgård som Åstrad och hans ättlingar innehade (Åstrand 2016). De två byarna Horn & Hallsjö i Ljungbytrakten undersöktes år 2012 i samband med ledningsdragning för Sydvest-länken och resultatet från dem presenteras kort nedan.

Horns by

Byn Horn låg söder om Ljungby intill Lagan och bestod vid storskiftet av åtta gårdar vilka låg utspridda i en klunga. Äldsta kända belägget för byn är från en jordebok från 1400-talet (Jönsson 1988:59). Det arkeologiska resultatet från undersökningen i Horn blev dessvärre ytterst magert och fragmentariskt. Ingen bebyggelse kunde påträffas inom den undersökta ytan som låg norr om byns sydligaste gård ”Söregården”. Därför gjordes ett försök till en retrogressiv studie av den äldsta lantmäterikartan rörande Horns by, storskifteskartan från 1797, i syfte att försöka besvara delar av undersökningens frågeställningar som berörde bybildningen i Småland. Analysen kan inte sägas vara fullständig, men ger ändå en inblick i hur bybildningen kan ha gått till (Billström 2014).

Några bebyggelseskeden i Horn kunde urskiljas enligt kartmaterialet. Till det äldsta skedet hörde åkrarna med *-bol* i namnet, koncentrerade till den norra delen av byn, vilka kan ha tillhört en storgård under vikingatid–tidig medeltid. Troligen utgjorde varje bol ett brukningsområde för en jordbrukarfamilj som var helt eller delvis ofri. Dessa bol kan i något skede ha fungerat som ”byggningsbol”, det vill säga torp under en huvudgård, som avsöndrades och lejdades ut till landbor (se text ovan och figur 2).

Det andra skedet hörde troligen samman med storgårdarnas upplösning och upphörandet av träldomen under andra halvan av 1200-talet och början av 1300-talet. Markuppdelningar i bol i Horn pekar åt att storgården splittrades upp och omvandlades till en by med landbor under en frälseman. Inom storgårdens gamla område lades en stor del av åkermarken om till bandparceller. Allt mer jord odlades upp och även jord som inte tillhörde den bästa kom att brukas. I den allra nordligaste delen av byn etablerades en eller flera landbogårdar. En annan nyetablering av landbogårdar ser ut att ha skett i de södra delarna av byn. De bevarade bandparcellernas utbredning har använts som underlag för tolkningen av etablerandet av nya landbogårdar under 1200-tal. Upptagning av avgärdaenheter kan ha förekommit

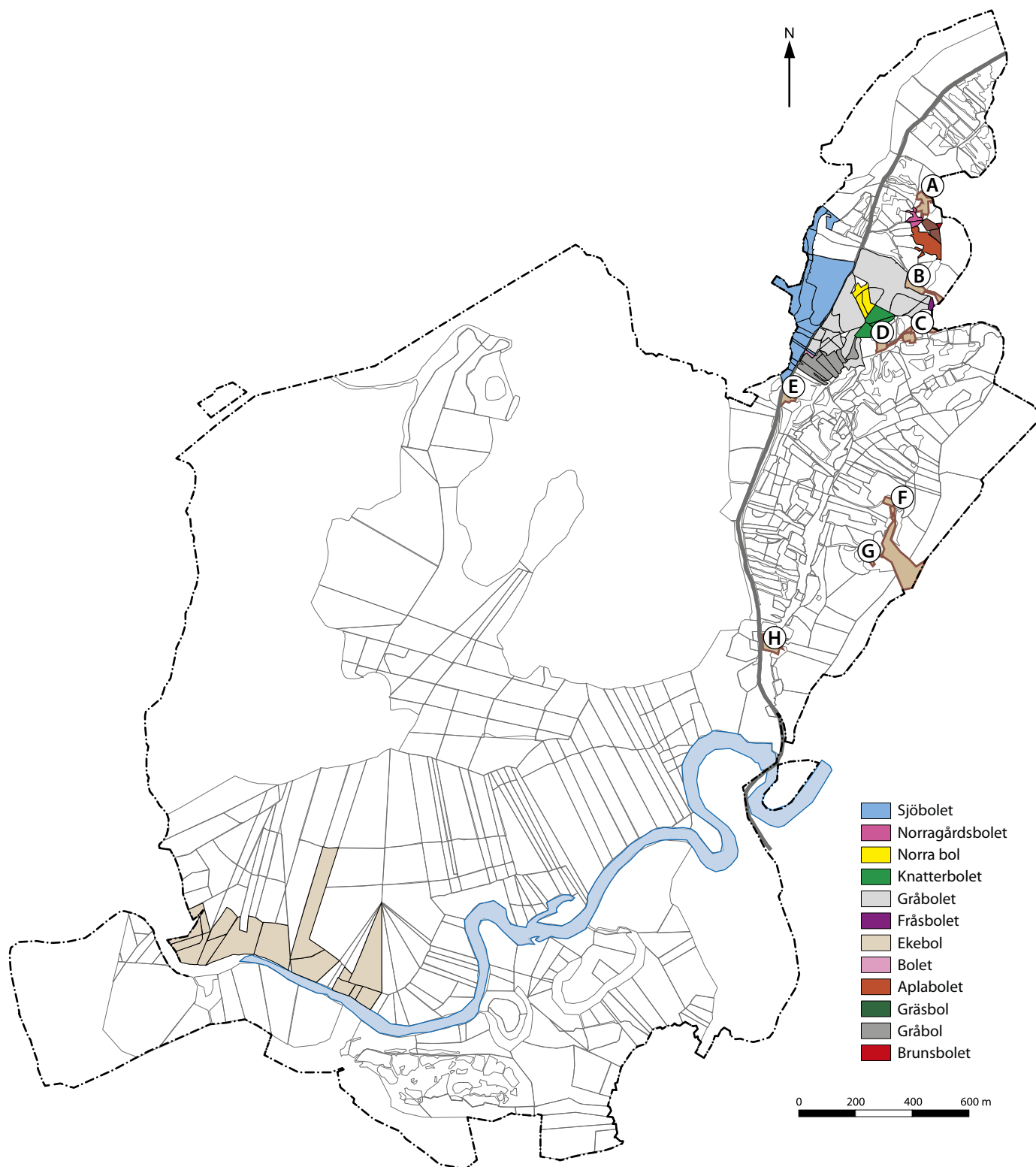

Fig. 2. Karta över Horns by med ägor med "bol" i namnet markerade enligt 1797 års storskifteskarta. Byns åtta gårdar anges med bokstäverna A–H. Skala 1:20 000. Från Billström 2014.

på inägorna (Billström 2014:33f). Torpet Hårshult söder om Horn, var troligen en sådan avgärdaenhet, bildat någon gång mellan 1200 och 1350. Enheten Ekebol invid Lagans norra strand hade troligen etablerats som ett medeltida nyttjabol, där brukaren inte bodde utan endast tillvaratog områdets resurser. Bebyggelsen förtätades kontinuerligt, vilket de bebyggelseindikerande ägonamnen på byns marker visar, ”Gatåker”, ”Gårdsåker”, ”Ladåker” och ”Ödåker”.

Fram till mitten av 1300-talet skedde en expansiv bebyggelseutveckling i byn, men efter 1350 stannade denna upp. Orsaken var med största sannolikhet de återkommande pestepidemierna under 1300-talets andra hälft och under 1400-talet, tillsammans med den djupa samhällskris som uppstod under perioden.

Det tredje skedet innebar att gårdarna flyttade till de gårdslägen som finns avbildade på storskifteskartan 1797. Den medeltida frälsebyn tycktes ha förvandlats till en by som dominerades av kronojord vid upprättandet av storskifteskartan (Billström 2014:36f). Hur och varför detta skedde går inte att säga bestämt. Något hände mellan mitten av 1500-talet och slutet av 1700-talet som radikalt förändrade ägomönstret i Horn. Möjligen kan kronan ha varit en aktiv aktör som lagt under sig ägor som legat öde, därav det stora antalet kronohemman i Horns by vid slutet av 1700-talet (Billström 2014:36). Eventuellt kan denna förändring föras tillbaka till den senmedeltida krisen. Många sätesgårdar och bondgårdar ödelades och marken kom att koncentreras till ett mindre antal stora jordägare (Tollin 1999:204). Intressant att nämna i sammanhanget är att enligt en jordebok från 1540-talet över jorden i Finnveden, utgjordes 45 % av enheterna av skattejord, 40 % av frälsejord, 15 % av kyrkojord och endast en var kronojord (Hansson 2001:69).

Hallsjö by

Byn Hallsjö låg norr om Ljungby, alldeles intill Lagan och en äldre nordsydlig landsväg. Sydväst om byn låg tre högrävfält daterade till yngre järnålder. Äldsta kända belägget för byn dateras till 1390 (Jönsson 1988:28f). Hallsjö var ursprungligen en egen socken med en kyrka från 1100-talet. I samband med Digerdöden och agrarkrisen på 1300-talets mitt, slogs socknen samman med Dörarp och kyrkan i byn lades ner. Idag ligger den som en ruin i byns södra del. En hypotes är att kyrkan initialt var en så kallad gårdskyrka, uppförd på en storgårds tomt. Vid storskiftet år 1814 bestod byn av fem gårdar. Den arkeologiska undersökningen kom att beröra två av dem, gård B och E i byns södra del. (Billström 2015:10). Det arkeologiska materialet från undersökningen resulterade i åtta bebyggelsefaser som sträckte sig från vendeltid till nutid. Föregångare till den historiska byn Hallsjö kunde inom undersökningsområdet påvisas genom fyra gårdsenheter, som från norr till söder benämndes gård I-IV (fig. 3).

De äldsta bebyggelse lämningarna daterades till vendeltid, 550-800 (fas 1). Gårdarnas lägen föreföll vara relativt konstanta fram till övergången mot tidig medeltid. Under loppet av vikingatiden 800-1050 (fas 2) skedde en del förändringar av bebyggelsen, men inte av gårdsenheternas utbredning. På platsen för gård IV kunde metallhantverk konstateras. Övergången mellan vikingatid och tidig medeltid (fas 3, cirka 1000-1200) innebar en strukturell förändring av bebyggelsen då man under loppet av 1000-talet verkade ha slagit samman och dragit ihop gårdsenheterna II och III, så att det sakna-

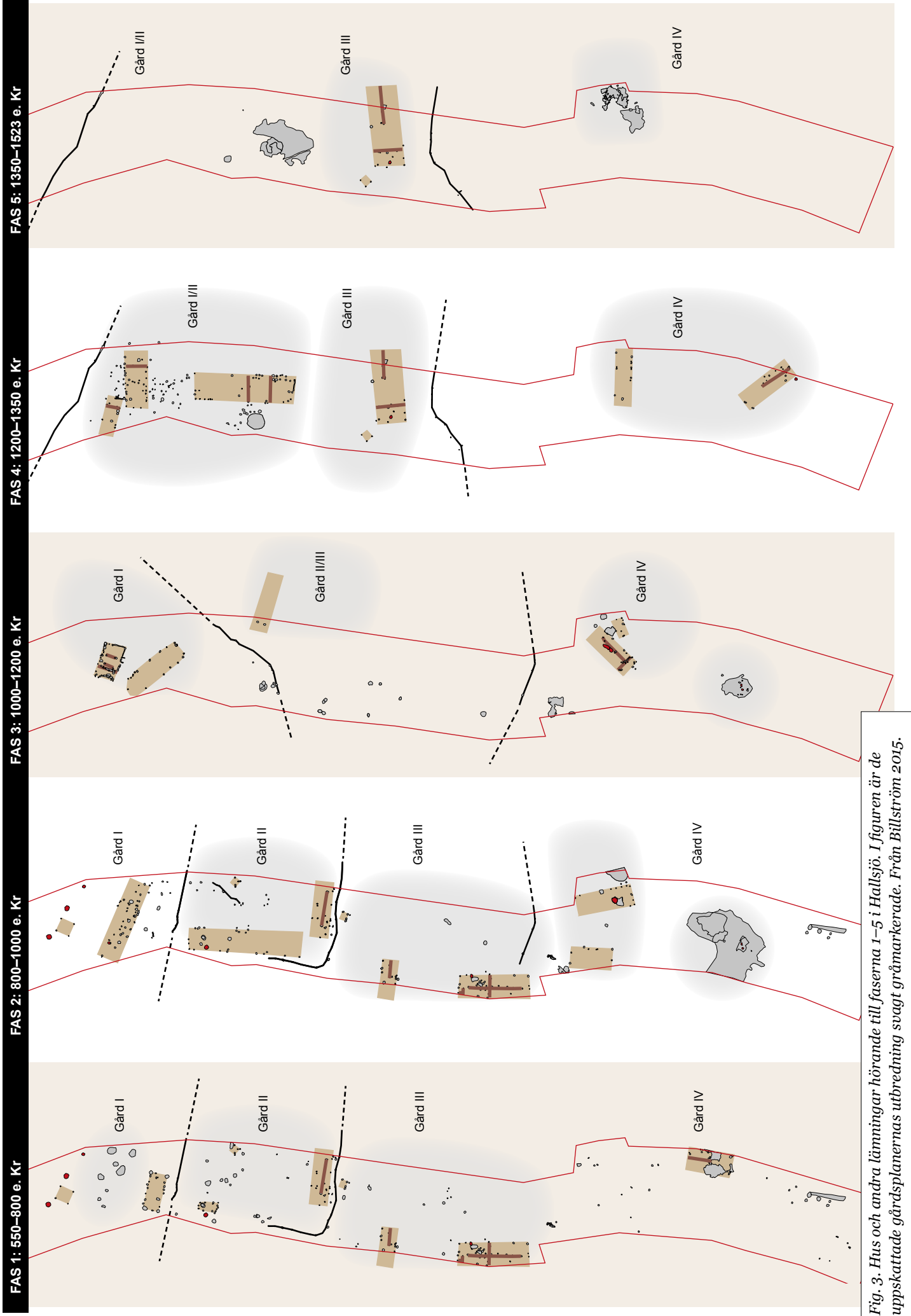

Fig. 3. Hus och andra lämningar hörande till faserna 1–5 i Hallstjörp. I figuren är de uppskattade gårdsplanernas utbredning svagt gråmarkerade. Från Billström 2015.

des bebyggelse på stora delar av undersökningsområdet. Bebyggelsens tyngdpunkt verkade också ha förskjutits mot öster mot den gamla landsvägen. Under fas 4, 1200-1350, verkade gård I nu vara sammanlagren med gård II, med gård III strax söder därom, samt gård IV längst ner i söder (Billström 2015).

Tiden efter år 1350 visade sig ha varit omvälvande för människorna i Hallsjö. Digerdöden och de efterföljande pestepidemierna tillsammans med den så kallade agrarkrisen resulterade i en så kraftig befolkningsminskning att Hallsjö socken inte längre kunde existera som självständig enhet utan slogs ihop med Dörarp socken. Även inom bygemenskapen kom livet att förändras. På det nordligaste gårdsläget I/II kunde inga stående byggnader identifieras under perioden 1350-1500-talets början (fas 5). Gård III hade kvar sina, men på gård IV saknades bebyggelse. Eventuella odlingsspår på gårdsläget indikerade en omläggning av produktionen och en förändring av platsutnyttjandet. Bruket på gårdarna kan ha lagts om från ett arbetsintensivt jordbruk till mer lågintensiv och extensiv boskapsskötsel, kombinerat med olika skogsnäringar. Nedgångsperioden var även synlig i fyndmaterialet.

Efter hand kunde en försiktig återetablering ses under fas 6 (1500-talets början-1600-talets mitt) på den tidigare gård IV. Läget för en ny byggnad motsvarade enligt 1814 års karta den östligaste delen av gårdsplatsen hörande till den historiskt kända gård E. Gården fanns kvar under fas 7 (1600-talets mitt-1848) då även några få lämningar i norr, i form av utjämningslager, fundamentsgropar samt en stenpackning påträffades på platsen för gård B. Efter Laga skifte, som genomfördes år 1848 i Hallsjö, kom den tidigare bytomten och bygemenskapen att definitivt splittras och överges. Gårdarna B och E hade skiftats ut och låg inte längre inom den historiska bytomten.

Tendensen inom de olika gårdsenheterna var att man gick från flera mindre byggnader under yngre järnålder, till större och färre under loppet av medeltiden. Denna utveckling stämmer väl överrens med de utvecklingstendenser som har iakttagits inom andra bebyggelseenheter och historiska byar i södra Sverige. Uppförandet av större byggnader ska ses som en önskan att mer tydligt avgränsa och definiera den egna gården med alla dess tillhörande byggnader och andra konstruktioner.

Överraskande nog påträffades ett stort fyndmaterial vid undersökningen. Många metallfynd framkom med hjälp av metalldetektering. Exempelvis påträffades totalt 26 mynt med dateringar från 1600-talet och framåt. Ett vikingatida rem- eller bältesbeslag var ett av de ovanligare fynden. Fyndet var naggat och den ursprungliga rektangulära formen hade slitits ned. Beslaget var tillverkat av kopparlegering med inslag av silver alternativt en försilvring (fig. 4). Fynd relaterade till metallhantverk (slag, skärvsten, infodringslera, ugnar) påträffades från de tre första bebyggelsefaserna.

Keramik av både inhemsk vikingatida produktion (AIV-keramik, åtta skärvor) och östersjökeramik (AII-keramik, 60 skärvor) kunde påvisas vid undersökningen. Fynd av östersjökeramik i Småland är annars mycket ovanliga och förutom i Kalmar har endast ett fåtal skärvor påträffats på landsbygden. En stor del av östersjökeramiken från Hallsjö verkade ha tillverkats i Skåne enligt Torbjörn Brorsson som analyserat materialet, medan en liten andel verkar ha hämtats från en produktionsplats i Halland (fig. 5) Det yngre rödgodset i Hallsjö

Fig. 4. Ett vikingatida rem- eller bältesbeslag var ett av de ovanligare fynden vid undersökningen (F143). Fyndet var naggat i kanten och den ursprungliga rektangulära formen hade slitits ned. Befintlig storlek var 22×45 mm. Beslaget var tillverkat av kopparlegering med inslag av silver alternativt en försilvring och påträffades i matjorden i samband med metalledetektering vid schaktningen. Foto Henrik Pihl.

var sannolikt framställt i närområdet men det var svårt att påvisa var. Fynd av stengods och porslin saknades helt. I sammanhanget kan man notera att det påträffades två skärvor från fajanser, varav en sannolikt var holländsk och en var svensk.

Vilka utmärkande drag förknippas med gränsbygderna?

Under början av 1300-talet uppfattades skogsområdena i norra Skåne och sydvästra Småland som ett tydligt gränsområde (Skan-sjö 2010:8). Anders Andrén menar att kolonisation och en likartad ekonomi för människorna i skogsbygderna sedan medeltiden gett upphov till en gemensam regional materiell kultur. Samhörighets-känslan och gränsbygdsidentiteten skapades genom vardaglig praxis under loppet av senmedeltiden. Den regionala identiteten grundades i nyodling, handel, byggnadsskick och gräns- och bondefreder tvärs över riksgränsen (Andrén 2001). Under 1500-talet utgjorde bygderna i sydöstra Halland och nordvästra Skåne Skandinavians största järnproduktionsområde. Bo Strömberg anser att bygderna inom detta område, vilka ingick i det medeltida länet Itzhulte (Hishult), kan anses ha haft en egen regional kulturell identitet (Strömberg 2008a:172; 2008b:141). Även delar av sydvästra Småland kan föras till järnpro-duktionsområdet även om de inte ingick i Itzhulte län.

I ett vidare europeiskt sammanhang beskrivs gränsområden som flytande och marginella regioner, vilka uppvisar dynamiska relationer gentemot centralmakten och som bebos av individer och grupper med

Fig. 5. Exempel på östersjökeramik från 1000- och tidigt 1100-tal från kärl som tolkats vara importerade från Skåne. Överst ligger tre mynningsbitar utan dekor (F74 & 174) samt en bit av ett lock (?) med linjedekor (F35). Nederst ligger skärvor från ett stort kärl som haft både linje- och vågbandsdekor (F178). Foto Henrik Pihl.

distinkta erfarenheter och identiteter. I gränsbygder existerar ofta en fredlig samexistens och dialog, som snabbt och plötsligt kan bytas ut mot spänningar och öppen konflikt. Dessa förutsättningar skapar en livsstil som är annorlunda, med en möjlig större frihet, entreprenörskap och kreativitet men även en striktare kontroll från centralmaktens sida (Naum 2013:76).

Den samlade forskningen om gränsbygderna kring riksgården mellan Danmark och Sverige har resulterat i ett antal utmärkande kännetecken, som kan anses vara typiska för dessa områden:

- Ortnamnsskicket är generellt yngre i skogsbygderna, där det skedde en medeltida kolonisation och expansion.
- Ekonomin baserades på skogsbruk istället för jordbruk, ekonomin var mångsidig och järnframställningen spelade en stor roll.
- Bebyggelsen såg annorlunda ut, de stora byarna som var typiska för slättlandet, fanns inte här. I skogen var ensam- eller dubbelgården den dominerande bebyggelseformen även om det förekom mindre byar.
- Det fanns oftast två eller flera brukare på en och samma kame-rala enhet, åkermarken var ofta indelad i bandparceller.
- I norra Skåne och Halland var den vanligaste jordnaturen kronogods eller självägande bönder, i Småland dominerade den frälseägda jorden men även andelen självägande bönder var hög.

- Här fanns oftast en högre grad av självstyre än i slättbygderna. Makten var ofta frånvarande och långt borta, vare sig markägaren var kronan eller frälset och makten utövades indirekt.
- Mellan skogsbygden och kuststäderna som etablerades under medeltid, fanns ett välutvecklat kontaktnät, idéutbyte och handel.

Kolonisation och ortnamn

Kolonisationen i skogsområdena i gränstrakterna mellan Småland, Halland och norra Skåne kan främst iakttas genom odlingslämningar, pollenanalyser och ortnamn (Anglert & Lagerås 2008:39ff).

Paleoekologiska undersökningar i nordvästra Skåne har påvisat odling och kolonisation av tidigare outnyttjade områden under 1000-talet. Kolonisationens expansion där har kunnat följas med hjälp av pollendiagram, som visat att ett mer öppet kulturlandskap bildades under loppet av 1000-talet. De första odlingarna under vikingatid var troligen enstaka röjningar och ingen direkt kolonisation av obrukad mark. Först under tidig medeltid kunde en mer omfattande uppodling konstateras i skogarna. Åkrarna röjdes då från sten och utgjorde det första permanenta jordbruket och således även den tidigaste bebyggelsen i området (Lagerås 2007:35f, 53). Kolonisationen av skogsbygden i nordvästra Skåne skedde troligen från flera håll. Från de äldre bygderna längs Rönne å utgick en kolonisation mot nordost, triggad av en befolkningsökning. Det är även troligt att en kolonisation utgick från de sydöstra delarna av Halland samt sydvästra Småland. Först under 1200-talet nåddes områden kring den forna riksgränsen av kolonistörer. Trots 1200-talets relativt gynnsamma klimat, var skillnaden mellan slätten och höglandet ändå betydande och nybyggarna tvingades successivt anpassa sina försörjningsstrategier. Åkerbruket blev av mindre betydelse medan huvudnäringen istället kom att bli järnhanteringen med tillhörande verksamheter såsom vedhuggning, kolning och körslor. De första kolonistörerna blev troligen självägande bönder på mark som ingen tidigare hade anspråk på. Under 1200-talet kom dock kungamakten att successivt kräva rätten till all obebyggd mark och allmänningar genom regalet, vilket innebar att kolonistörer på denna mark automatiskt blev kronans landbor (Anglert 2008; Larsson & Knarrström 2008:48ff). Under slutet av 1300-talet och under 1400-talets första del lades flera gårdar och järnframställningsplatser öde och en storskalig expansion efter krisen kunde inte ses förrän under 1500-talet. En befolkningsökning ledde till att medeltida ödegårdar åter röjdes och brukades, samtidigt som flera gårdar nyetablerades. Återhämtningen tycks ha inneburit en omfördelning av befolkningen med en starkare återväxt i skogsbygden än i slättbygden (Anglert & Lagerås 2008).

I det halländska höglandsområdet, i landskapets östra och sydöstra delar, var situationen likartad. Den vikingatida bebyggelsen etablerades dels på marker som varit extensivt utnyttjade sedan äldre järnålder, vilket har kunnat spåras genom förekomsten av röjningsrösen daterade till järnålder, men även nya bygder uppstod vid höglandets dalgångar och sjösystem (Frisk & Larsson 1999:16). Vid en sökning på "röjningsrösen" i Fornsök (FMIS, www.fmis.raa.se) framkom att de allra flesta registrerade röjningsrösen låg i området mitt emellan kustbygden och de allra östligaste delarna av

landskapet. Detta indikerade att den äldre järnålderns bosättningar och odlingar inte hade nått de mest avlägsna delarna på höglandet. Först under vikingatid och sen under tidig medeltid tycks en ytterligare expansion och anspråkstagande av ödemarkerna i öster ha skett. Under 1500-talet, efter att järnhanteringen förlorat i betydelse, skedde en bebyggelseexpansion i skogssocknarna längs med gränsen mot Småland. Orsaken till denna sena expansion kan troligen sökas i den befolkningsmässiga återhämtning som skedde efter samhällskrisen på 1300- och 1400-talen (Frisk & Larsson 1999:18).

I sydvästra Småland kan odling beläggas från romersk järnålder, ställvis redan under yngre förromersk järnålder, då det troligen skett en expansion av den odlade marken. Under folkvandringstiden minskade odlingen för att sedan öka igen under vikingatid. Det är först under 800-talet som odlingen kan beläggas i pollendiagram (Skoglund 2007b:31ff). Pollenanalys som gjordes i samband med E4-undersökningarna i sydvästra Småland visade tydligt att landskapet hade utnyttjats redan under järnåldern, men det var först under loppet av medeltiden som området kom att brukas i större utsträckning. Med början under vikingatiden togs området mer permanent i anspråk och boskapsskötseln förefaller ha varit drivande i detta inledande skede. En begränsad spannmålsodling har kunnat påvisas först efter etableringen av betes- och ängsmarker (Hansson 2007b:108). I Varend och sannolikt även i Finnveden pågick en kolonisation av skogsbygderna fram till mitten av 1300-talet, då en regression inträffade som en följd av digerdöden och den senmedeltida krisen. Det småländska frälset spelade en roll i den tidigmedeltida kolonisationen och gynnade nyodling på sina marker eftersom det ökade antalet landbor innebar ökade inkomster (Hansson 2007b:102ff).

Bilden av kolonisationsförloppen stärks av ortnamnsforskningen. I norra Skånes skogsbygder finns det endast ett fåtal ortnamn som förknippas med en äldre järnåldersbebyggelse. Den kronologiska spridningen av ortnamnen sammanfaller med en geografisk sådan, där de äldsta järnåldersnamnen förekommer i söder. Ortnamnen blir yngre ju längre norrut man kommer. Ortnamn med slutled som *-inge* hör till den äldsta gruppen av ortnamn från järnåldern. Något yngre, framför allt från vikingatid, är efterled på *-by* och *-löv*. I de norra delarna av Skåne finns många namn från vikingatid och framåt som kopplas samman med odling och bebyggelse t.ex. *-åkra*, *-tofta* och *-torp*. Ändelsen *-röd*, *-red* och *-ryd* förknippas med röjning och dateras vanligtvis till vikingatid och medeltid. Bebyggelsenamn med slutleden *-hult* och *-alt*, i betydelsen skog eller skogsdunge, skapades främst under medeltiden (Pamp 1983; Anglert & Lagerås 2008:32). Ytterligare ett ortnamn som förekommer i norra Skånes socknar är *-bygget*. Betydelsen är oklar och namnet förekommer även som benämning för en hel bebyggelsekategori nämligen utbyggen. I både Skåne och Halland har namnformen en stark anknytning till kronoallmänningar. Namnet förekommer här och var i Sverige men är i särklass vanligast i gränstrakterna mellan Småland, nordvästra Skåne och sydöstra Halland. Namnet tolkas som nybygge eller nyupptagen gård. I de flesta fall utgörs förleden av namnet på en äldre, närbelägen gård t.ex. Farhultsbygget eller Uddaredsbygget och *-byggetgårdarna* etablerades ofta genom avstyckning av den äldre gårdens ägor. I del äldre kartorna tycks det inte ovanligt att de ligger i hägnadslag med den förmodade primärenheten. Gårdar med *-bygget*namn tycks även ofta ha etablerats på utjordar och ödehemman, ett slags torpetable-

ringar (Frisk & Larsson 1999:14ff). I Skånes Fagerhults socken finns många enheter med namn på *-holm*, vilket ofta förekommer som namn på borgar och sätesgårdar placerade på just holmar. I skogsbygderna var det snarare enheter med en liknande placering i terrängen som namngavs på detta vis. Bland ortnamnen förekommer slutligen flera som visar på den viktiga järnframställningen i området, exempelvis namn förknippade med järn, hytta, kol och smed.

I den östra och sydöstra delen av Halland förekommer en del namnformer kopplade till vikingatid och äldre medeltid såsom *-by*, *-tofta* och *-rum*, de dominerande namnformerna är typiskt medeltida såsom exempelvis *-red*, *-ryd*, *-hult*, *-alt*, *-ilt* och *-boda*. Ortnamn med efterledet *-bygget* förekommer i ett relativt snävt utbredningsområde inom den sydöstra delen av Halland. Bebyggelse med sådana namn kan oftast inte påvisas tidigare än 1600-talet i Halland och tycks vara en relativt sen etablering, men vissa forskare anser att *-bygget* gårdarna uppkommit i samband med en sekundär kolonisation under senare delen av medeltiden (Frisk & Larsson 1999:17; Anglert & Lagerås 2008:54).

Går vi till sydvästra Småland och området för de undersökta byarna Hallsjö och Horn, vid Lagan i Finnvedens gamla centralbygd och till området kring sjöarna Bolmen, Vidöstern och Flåren, visar ortnamnen på förekomst av äldre järnåldersbebyggelser, äldre än vikingatid, exempelvis i Hovdinge, Flattinge, Elinge och Feringe. Ortnamn som brukar dateras till vikingatid är vanliga, till exempel Kvänslöv, Ljungby, Åby, Annerstad, Ryssby. Ortnamn med efterleder som *-måla*, *-boda* och *-skruv* är typiskt medeltida och återfinns som en krans runt centralbygderna från yngre järnålder samt i länets allra västligaste och östligaste delar, det vill säga områden som varit okoloniserade under förhistorisk tid och där en fast bebyggelse inte växte fram förrän under medeltiden (Höglén 1998:18f).

Namnet Horn anses syfta på det naturgeografiska läget vid en udde, på ett "horn", invid sjön Hornasjö. Namnet Hallsjö anses däremot syfta på gravhög, där efterleden kan vara en förvanskning av höga, som har sitt ursprung i yngre järnålder (Jönsson 1988:28f, 59). Bebyggelsenamnet Horn skulle således kunna vara äldre än namnet Hallsjö, båda emellertid från järnåldern. De äldsta påvisade bebyggelselämningarna i Hallsjö daterades till vendeltid. Byarna Horn och Hallsjö var med stor sannolikhet etablerade under järnåldern och existerade redan då den medeltida kolonisationen påbörjades.

Järnets roll, en mångsidig ekonomi baserad på skogsbruk

De första kolonistörerna lärde sig sitt nya landskap och anpassade sina ekonomiska och sociala strategier utifrån det nya områdets speciella förutsättningar. De norra delarna av Skåne, södra Halland och sydvästra Småland är en region med mycket torvmarker. Jordarten består av sandig morän och isälvsavlagringar, tillsammans med en lägre temperatur än vid kusten och därmed en kortare växtsäsong, lämpar sig området mindre bra för åkerbruk. Under 1200-talet var klimatet något gynnsammare, men det nya landskapet var trots det mindre väl lämpat för jordbruk. Landskapet i området passade däremot utmärkt för skogsbruk, där bland annat järnframställning, kolning och tjärbränning var viktiga inslag. Utifrån de topografiska förutsättningarna utvecklades därför de ekonomiska strategierna annorlunda än i slättbygden. Kolonistörerna utvecklade en mer blandad ekonomi, baserad på skogsprodukter, boskapsskötsel och självhus-

hållningsodling. En omställning från en i huvudsak odlingsbaserad ekonomi till en mer skogsbaserad, tros ha genomförts i samband med den kris som drabbade samhället i slutet av 1300-talet och början av 1400-talet. Den allmänna nedgången tillsammans med ett sviktande befolkningsunderlag i digerdödens spår, tvingade fram en förändring av försörjningsstrategin. Utifrån skriftliga källor från 1500- och 1600-talen framträder en bild av denna diversifierade ekonomi (Anglert & Lagerås 2008:45; Strömberg 2008b:144).

Från och med mitten av 1400-talet till mitten av 1600-talet skedde en omfattande järnproduktion och smidesverksamhet tillsammans med en produktion av färdiga varor i gränsområdet mellan nordvästra Skåne, sydöstra Halland och sydvästra Småland. Den medeltida järnhanteringen kunde dels vara till gårdsbehov, dels relativt omfattande, storskalig och kommersiell. Den senare produktionen var mer organiserad, krävde ytterligare arbetsdelning samt hade en proto-industriell omfattning (Anglert 2008; Larsson 2008:247ff; Larsson & Knarrström 2008:38, 50f). Utvecklingen inom skogsbygderna och järnproduktionsområdet blev nära sammanbunden med de medeltida städerna och deras ekonomiska nätverk. Från Luntertun, Båstad, Laholm och Halmstad skeppades skogsprodukterna ut till bland annat Köpenhamn. En ständigt växande efterfrågan på järn- och skogsprodukter, samt en allt större lönsamhet knöt städer och skogsbygd tätare samman (Larsson & Knarrström 2008:51).

Inom regionen producerades ämnesjärn, som troligen kan vara identiska med de skriftliga källornas klodejärn. Förekomsten av slagghvarp, blästugnslämningar och ämnesjärn runt om i skogarna visar hur betydelsefull järnhanteringen var i området. Produktionsplatserna låg ibland i närheten av bebyggelse, ibland längre in i skogsområdena, men oftast i direkt närhet till råvaran. Strax söder om Markaryd undersöktes en högmedeltida gård vars namn inte är känt, men på historiska kartor har platsen namnet Högahylte, vilket kan ha varit gårdens namn. Förutom gårdsbebyggelsen påträffades även lämningar efter lågteknisk järnframställning, mitt inne på gårdens inägor (Åstrand 2007:62ff).

I Hallsjö påträffades lämningar från järnframställning samt vidare bearbetning av järn, kopparlegering (cu-leg) och bly. I matjorden framkom delar av ett blästermunstycke, bly- och cu-legsmältor. I de olika arkeologiska kontexterna påträffades både produktions- och smidesslagg, ett degelfragment samt rester av lerinfodringar till blästugnar. Det var främst två ytor som utmärkte sig; gårdsläge I med fynd av slagg och även väggrännor till en smedja (hus 10). Det andra området var gårdsläge IV, där fynd relaterade till järnframställning främst framkom från kontexter knutna till hus 119 och senare till hantverksområdet med skärvsten och brandlager. De arkeologiska resultaten visar att järnframställning och även vidare bearbetning av järn och andra metaller var vanliga i byn framförallt under vendeltid till tidig medeltid. Under denna tid skedde järnframställningen i närheten av bebyggelsen, på byns inägor för att längre fram i tiden flyttas ut från byn till andra järnframställningsplatser i skogen (Billström 2015).

Troligen fanns en specialisering av vissa gårdar inom byn under yngre järnålder och tidig medeltid, och möjligen var arbetskraft från flera gårdar involverade i järnframställningen. I Horn påträffades inga fynd relaterade till järnframställning eller annat metallhantverk (Billström 2014).

Ägoförhållande – självägare, kronan eller frälset?

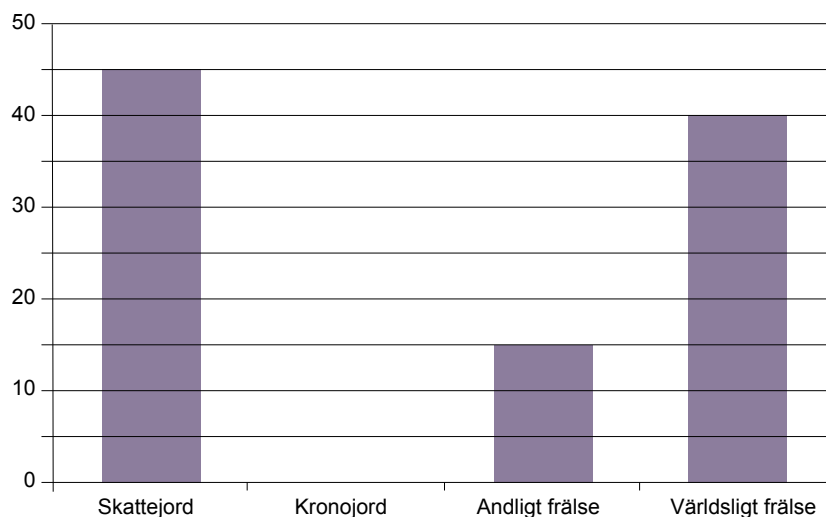
Hur jordnaturen sett ut i gränsområdena under medeltiden är väldigt svårt att med säkerhet uttala sig om. Ett fåtal skriftliga källor finns att tillgå från medeltiden, vilka kan sprida ljus över åtminstone delar av ägofördelningen. En av dessa källor är den danska kungen Valdemars jordebok från 1231, som består av ett antal listor, bland andra kungalevslistan och Hallandslistan. I kungalevslistan upptas de gårdar som hörde till kungalevet eller kronogodset i det danska riket. I Hallandslistan finns en förteckning över de kungliga inkomsterna från Halland (Bolin 1929). Under tidig medeltid ansågs mark som ingen hade krav på vara allmänning. Den allt starkare danska kungamakten började dock under loppet av 1100-talet göra anspråk på denna allmänningssmark. I jordeboken hävdar kungen att allmänningar, skogar och obebodda områden som fanns utmed riksgränsen, hädanefter skulle betraktas som tillhörande det kungliga regalet. I Skåne hade folket en viss brukningsrätt till allmänningarna och de som bosatte sig i dessa områden blev kronolandsbor (Frisk & Larsson 1999:26f; Larsson & Knarrström 2008:46ff; Skansjö 2010:10, 15).

Vid tiden före sammanställningen av kung Valdemars jordebok saknades en tydlig maktstruktur i det danska rikets mer perifera delar, det vill säga skogsområdena vid riksgränsen mot Sverige. I takt med att gränsbygderna koloniserades allt mer under loppet av 1200-talet, uppstod ett behov av att fastställa och kontrollera riksgränsen mellan det danska och svenska riket. I detta område fanns trots det inga danska kungalev, kungliga förvaltnings- eller ämbetsgods, vilka annars var vanliga på Själland och i övriga Skåne. I skånska häradar som låg längre söderut fanns många kungalev, sammanlagt 16 stycken under tidig medeltid. I Hallands kustbygder fanns också flera kungalev med 19 kungsgårdar med underlydande gods under mitten av 1200-talet, medan endast två kungalev var förlagda i skogsbygden på högländet; Knäred och Attavara.

Det är sannolikt att betydande delar av bebyggelsen i Småland bestod av ett antal stora enheter, storgods, redan under övergången mellan vikingatid och medeltid. Storgodsen ägdes av en aristokratisk elit i samhället, styrdes av en bryte och drevs av helt eller delvis ofri arbetskraft. Runt dessa storgods låg mindre familj jordbruk (Tollin 1999; Hansson 2001:70; Ericsson 2012). Under 1100-talet började den svenske kungen göra anspråk på en tredjedel av allmänningarna i Småland, vilket mötte kraftigt motstånd från bönderna och det lokala frälset. Under 1200-talet var denna kungliga rättighet fortfarande omstridd och kungen hade, trots hot om bannlysning, svårt att driva igenom beslut i strid med böndernas vilja.

I Finnveden och Varend fanns ingen kronojord i slutet av medeltiden. Jorden ägdes av bönder (skattejord) eller av frälset, både det andliga och världsliga (Hansson 2001:66ff). Småland var ett område med mer frälseägd jord än den genomsnittliga andelen i resten av Sverige, speciellt det världsliga frälsets andel var högre. Det är emellertid inte fastställt hur långt tillbaka 1500-talets jordägande kan föras, men det bör kunna ge en liten inblick i hur jordfördelningen såg ut i Småland under medeltiden.

Mathias Cederholm har presenterat uppgifter om jordfördelning i Sverige med Finland, Småland, Skåne, Halland och Blekinge (fig. 6). Uppgifterna gällande jordfördelningen är en uppskattning för

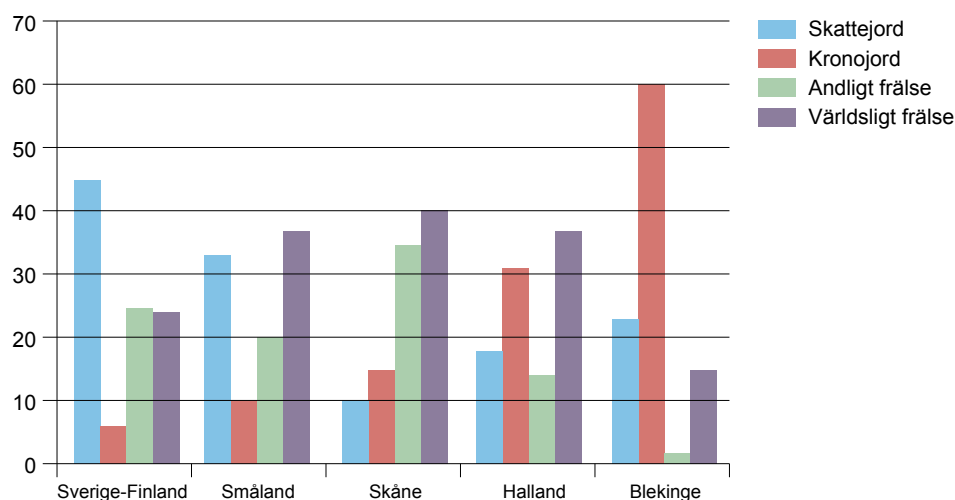

Figur 6. Jordfördelningen i procent i Sverige-Finland, Småland, Skåne, Halland och Blekinge under perioden cirka 1520–1540. Efter Cederholm 2007.

perioden cirka 1520–1540 och anger fördelningen i respektive område i procent. I Sverige-Finland ägdes 45 % av jorden av skattebönder, i Småland 33,4 %, i Skåne 10 %, i Halland 18 % och 23 % i Blekinge. I Blekinge tillhörde hela 60 % kronan medan motsvarande siffror för Halland var 31 %, Skåne 15 %, Småland 10 % och Sverige-Finland inte mer än 6,1 %.

Frälsets jordinnehav kan delas upp i andligt och världsligt frälse, i Sverige-Finland var dessa jordägare tämligen jämbördiga med 24,6 % av jorden tillhörande det andliga frälset och 24,3 % det världsliga. I de andra nämnda områdena var fördelningen betydligt annorlunda. I Småland ägdes 19,6 % av andliga institutioner mot 37 % som ägdes av det världsliga frälset. I Skåne var fördelningen ungefär jämn med 35 % av jorden tillhörande det andliga frälset och 40 % tillhörande det världsliga. I Halland var det världsliga frälset den stora jordägaren med 37 % mot kyrkans 14 %. Kyrkan innehade endast 2 % av jorden i Blekinge medan det världsliga frälset ägde 15 % (Cederholm 2007:51ff). På 1540-talet fanns 2224 jordeboksenheter registrerade i Finnveden och av dessa utgjorde 45 % skattejord, 40 % frälse och 15 % andligt frälse. I hela Finnveden fanns vid denna tid endast en kronolandbo i Östbo härad. I Sunnerbo härad var andelen skattejord högst med 52 % (fig. 7; Hansson 2001:69).

Uppgifterna i figurerna åskådliggör tydligt skillnaden i hur samhällena var organiserade socialt och politiskt på respektive sida av gränsen. Det fanns såväl likheter som skillnader. Det världsliga frälset var förhållandevis starkt i Skåne, Småland och Halland, medan det andliga frälset var betydligt starkare i Skåne. I skogsbygden kring riksgränsen var andelen krono- respektive skattebönder hög på båda sidor, medan frälsegodsen dominerade i de sydligaste delarna av Skåne och Halland. Jordnaturen kunde även skilja sig markant mellan olika delar av Skåne, Halland och Småland, samt mellan olika lokala områden. Den svenska kronan stärkte sakta sin position och kontroll över områdena närmast gränsen under 1500-talet, medan den danske kungen miste stora delar av sin tidigare kontroll till höga deln under början av 1500-talet (Cederholm 2007:57).

Figur 7. Jordfördelningen i Finnveden i procent på 1540-talet. Efter Hansson 2001.

Säkra bakåtsyftande antaganden om jordnaturen i skogsbygden låter sig inte göras på grund av områdets föränderliga och mycket dynamiska karaktär. Den information som ges i lantmäterihandlingarna är ögonblicksbilder, men de kan i viss mån spegla äldre förhållanden där jordfördelningen inom byarna inte förändrats nämnvärt sedan senmedeltiden eller 1500-talet. Enligt lantmäterihandlingarna var sju av gårdarna i Horn kronoskattgårdar och en gård var frälsehemman. En kronoskattgård var en kronogård som blivit friköpt enligt en förordning från år 1723, som gav åbon rätt att köpa sin gård och ha ärftlig besittningsrätt. En kronogård såldes under förutsättning att skatten betalades och det fanns släktingar som kunde ta över gården i nästa led, i annat fall tillföll gården kronan (Månsson u.å.). Majoriteten av gårdarna i Horns by hade före år 1723 således varit kronogårdar. Bland de fem gårdarna i Hallsjö fanns två kronoskattgårdar, en kronogård och två frälsegårdar. De två frälsegårdarna samt en av kronoskattgårdarna ägdes av löjtnant greve Nils Bonde. Detta innebär att det före förordningen hade funnits tre kronogårdar och två frälsegårdar i byn. En klar dominans av kronojord förefaller ha funnits i Horn före 1723, medan det i Hallsjö varit en mer jämn fördelning mellan kronojord och frälsejord, åtminstone enligt vad som kan utläsas ur lantmäterihandlingarna. Jordfördelningen hade förändrats drastiskt sedan det blev tillåtet att köpa sin gård och andelen skattebönder ökade markant, främst i Horn.

Bebyggelsestruktur och ödeläggelse

I de glest befolkade skogsbygderna var ensamgården den dominerande bebyggelseformen. Ensamgården hade bara ett ägoområde, vilket ibland kunde vara indelat i gården, men som inte bildade något sammanhängande ägoområde med någon annans ägor. Ensamgårdarna förekommer främst i de delar av Skandinavien som kom att koloniserar under medeltiden (Fallgren 2006:99). Bebyggelsen i norra Skåne hade mer gemensamt med sydvästra Småland än med södra Skåne i förhållande till ägo- och bebyggelsestruktur. Söderut var byarna den övervägande formen, medan bebyggelsen i norra Skåne

till största delen bestod av ensamgårdar och en gles bebyggelse (Larsson & Knarrström 2008:58f). De byar som fanns i skogsbygderna var förhållandevis små i jämförelse med slättbyarna.

Även i stora delar av Smålands skogsbygder var ensam- eller dubbelgården dominerande. I de äldre centralbygderna fanns ett större antal flergårdsbyar än i de senare koloniserade skogsbygderna (Hansson 2001:71). I taxeringslängden för Älvsborgs lösen 1571 upptas i Hamneda socken (till vilken Horn hörde) endast fyra gårdar som varande öde, vilket är en förhållandevis låg siffra. I Hallsjö socken noterades samma antal ödegårdar. Vid tiden för storskiftet år 1797 uppgick antalet gårdar i Horn till åtta samt ett torp vid namn Hårshult (Billström 2014:17, 22). Det låga antalet ödegårdar i Hamneda socken i slutet av 1500-talet skulle kunna betyda att Horns by hade ungefär samma antal gårdar då som vid karteringen år 1797, det vill säga åtta stycken.

Under tidigt 1800-tal genomfördes storskiftet i Hallsjö by, som vid denna tid fanns sammanlagt fem gårdar i byn. Fyra av gårdarna låg samlade i en klunga och den femte gården låg några hundra meter nordost om de övriga. Enligt storskifteskartan över Flattinge by år 1800 fanns tre gårdar i byn. Sammanlagt antal enheter i Hallsjö och Flattinge blir åtta, samma antal som de taxerade hushållen på 1570-talet. Detta innebär inte att antalet enheter har varit konstant, endast att det vid slutet av 1700-talet och början av 1800-talet fanns samma antal gårdar som under slutet av 1500-talet. Byarna var normalstora skogsbygdsbyar, men av tämligen modesta proportioner med slättbygdsmått mätt. Möjligen kan fler arkeologiska undersökningar av byarna bidra till kunskapen om antal hushåll, bebyggelse- och befolkningsutveckling samt de fluktuationer som förekommit i sammanställningen av byarna under de två hundra åren mellan taxeringen 1571 och storskiftet vid sekelskiftet 1800.

Att det har skett omvälvande händelser i båda byarna står emellertid klart; i Hallsjö brändes kyrkan av danska trupper under Nordiska sjuårskriget (1563-1570), enligt muntlig tradition, och socknen slogs samman med Dörarps socken på grund av bristande befolkningssunderlag. I Hallsjö kunde en drastisk nedgång i bebyggelsen på den undersökta platsen påvisas från 1300-talets mitt och fram till 1500-tal.

Huruvida det sviktande befolkningstalet och minskningen av bebyggelsen berodde på den långvariga nedgång som följde efter pestepidemierna och samhällskrisen under senmedeltiden, eller på att bygden drabbats hårt av det Nordiska sjuårskriget får vara osagt. Eva Österberg har emellertid visat att det mellan åren 1565-1570 fanns mellan 35,9-47,9 % hemman i sockengruppen bestående av Berga, Vittaryd, Dörarp och Hallsjö, som var helt eller partiellt avkortade, det vill säga öde, brända eller rövade. Motsvarande siffror för socknarna Traryd och Hamneda var 46,7-80,4 % av det totala antalet hemman (Österberg 1971:110). I Horns by fanns en gård som fortfarande i slutet av 1700-talet kallades för Ödegården, och inte heller här kan något bestämt sägas om de händelser som drabbat gårdens folk.

Flera brukare per enhet

En företeelse som är specifikt kopplad till skogsbygderna i Småland och norra Skåne är att flera brukare kunde vara skrivna på en gård och jordeboksenhet. I de utförliga jordeböckerna från 1500-talets

senare del, namnges ofta flera personer på en och samma enhet. Det är sannolikt att dessa personer (oftast män) representerade var sina hushåll och var bosatta på samma tomt (Anglert & Lagerås 2008:65). Trots flera brukare, räknades gården som en enda kameral enhet och erlade således skatt och avrad som en sådan. På gårdstomterna låg flera hus oftast tätt tillsammans och ibland sammanbyggda, det förekom även att en gård var uppdelad på flera tomter med separata lägen. De historiska källorna visar att brukarna inom en och samma gårdsenhet ofta var släkt med varandra. Det förefaller ha varit bröder och vuxna söner till den skatteskyldiga bonden som rekryterades som gårdsmän (Skansjö 2003:31f; Skansjö 2010). Organisationen med flera brukare kan ha växt fram under 1500-talet, kanske som en följd av befolkningsexpansionen och en hemmansklyvning, men även ett behov av en större flexibilitet och tidvis stor arbetsinsats i skogsbruket. Det är inte känt hur situationen såg ut under medeltiden, och möjligen började fenomenet med flera brukare på en gårdsenhet redan under det expansiva 1200-talet, då gårdarna delades upp i flera parter (Anglert & Lagerås 2008:67).

I Halland var det snarare regel än undantag att en gård hade flera brukare, särskilt större enheter på $\frac{1}{2}$ eller ett helt mantal. Det normala förefaller ha varit två till fyra brukare per gård (Rosén 2004:61).

När uppmätningarna för Älvsborgs lösen gjordes år 1571, fanns åtta taxerade hushåll i Hallsjö socken och sju decimanter. Motsvarande siffra för Hamneda socken var 88 hushåll och sammanlagt 46 decimanter. Det totala antalet taxerade hushåll i Sunnerbo härad uppgick till 1400 stycken, fördelade på 1033 jordeboksenheter, vilket visar att det fanns två eller flera brukare/hushåll per kameral enhet (Forssell 1883:208f). I Hamneda socken fanns i snitt det ca 1,9 brukare per enhet och i Hallsjö socken fanns åtta hushåll fördelade på sju tiondegivande enheter, det vill säga en brukare på de flesta enheterna. Motsvarande siffra för Örkelljunga socken år 1651 var ca 2,7 brukare per enhet och ca 2,5 brukare per enhet i Fagerhults socken (Skansjö 2010:108ff). Under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet fanns det fortsättningsvis flera brukare per enhet i Horns by, dock inte i Hallsjö by, enligt lantmäterihandlingarna inför storskiftet. I Horn fanns år 1797 sammanlagt 21 brukare fördelade på åtta enheter, ca 2,6 brukare per enhet. För Hallsjös del förändrades inte antalet brukare nämnvärt sedan slutet av 1500-talet. I Hallsjö angavs endast en person som brukare och ägare per enhet år 1814. Då tre av gårdarna ägdes av löjtnant greve Nils Bonde, är det troligt att det på dessa gårdar funnits en eller flera brukare, då det inte är sannolikt att herr greven själv brukade sin mark. Antalet frälseägda gårdar i Hallsjö var betydligt större än i Horn och det kan vara så att de frälseägda gårdarna sällan hade fler än en brukare.

Bandparceller

Bandparcellerad åkermark förekommer i de sydsvenska skogsområdena och avgränsas av terrasskanter, stensträngar eller vallar. Parcellerna är systematiskt utlagda i terrängen och löper oftast parallellt med höjdkurvor och sluttningar. Förekomsten av fossil åkermark, med bland annat bevarade bandparceller, är störst i mellan- och skogsbygden, främst som ett resultat av en lägre uppodlingsfrekvens än i slättbygden. Odlingsformen skulle enligt kulturgeografer ha uppstått som en följd av markindelningar och brukstekniska orsaker,

snarare än som åkerparceller. Funktionen som markindelare implikerade flera brukare eller ägare, och sågs spegla markrättigheter i en byliknande samfällighet (Widgren 1997:37f). Men man skulle kunna se dem som ingående i både odlings- och ägoindelningssystem (Frisk & Larsson 1999:20). Det är inte helt klarlagt när utläggningen av bandparceller skedde, ej heller när deras funktion upphörde. Svaren bör nog sökas på lokal och regional nivå (Anglert 2008:106f; Anglert & Lagerås 2008:68).

I nordvästra Skåne kan bandparcellerna inte vara äldre än tidig medeltid, eftersom en permanent odling inte har kunnat beläggas förän då (Lagerås 2007). Det är troligt att en parcellindelning här kom att ske först under 1100-talet, vid samma tid som det äldsta tegskiftet i Danmark. I skogsbygden i norra Skåne förefaller emellertid en parcellering av åkermarken ha skett först under 1400- och 1500-talet inom vissa enheter, bland andra Östra Ringarp. Bandparceller finns även inom de äldsta och mest stabila bebyggelserna och förefaller där ha varit i bruk från tidig medeltid fram i 1800-tal. Det är även på dessa enheter som det fanns flera brukare under 1500- och 1600-talet, vilket talar för att det kan ha funnits ett samband mellan bandparcelleringar och antalet brukare. Tillsammans med den sociala organisationen har troligen en ökad territorialisering av landskapet spelat en stor roll för åkermarkens utseende (Anglert 2008:107, 131). Beskattningen skedde kollektivt av brukarna till gården, vilket innebär att en parcellindelning av åkermarken ur skattemässig synpunkt inte hade någon betydelse. Möjligtvis har parcellindelningen haft intern betydelse för gårdens brukare (Anglert 2008:130ff).

I Halland har kulturgeografiska och arkeologiska undersökningar gett upphov till en teori där de parcellerade områdena har övergivits redan under medeltiden, framför allt under 1200-talet, för att sedan inte längre användas (Connelid & Rosén 1997). Den kulturgeografiska/arkeologiska tolkningen bygger främst på resultat från undersökningar i kust- eller slättbygder och sällan i skogsbygden. Som tidigare framhållits skedde troligen en expansion in i skogsbygden först under senmedeltiden, då samhället återhämtade sig från 1300-talskrisen. Mats Anglert har presenterat en annan teori om varför bandparcellerna förefaller ha övergivits under 1200-talet i Halland. Han menar att under 1200-talet pågick en ökad urbanisering med anläggandet av nya städer längs med kusten. Urbaniseringen samt övergripande omstruktureringar av bebyggelsen innebär att landsbygden stagnerade och övergavs till fördel för städerna. Ödeläggelsen drabbade både bebyggelsen och odlingsmarken, vilken lades för fåfot. Återhämtningen i Halland gick långsamt efter omstruktureringen på 1200-talet och den sena medeltidens samhällskris, där varken organisationen eller en kvalitativ förändring skedde i samhället, med undantag av skogsbygden där en kolonisation påbörjades under senmedeltiden (Anglert 2008:129ff). Detta innebär att dateringen av fossil åkermark med bandparceller i den halländska skogsbygden längst i öster och sydost, är oproblematiserad och ingalunda avslutad.

Den medeltida gården vid Högahylte utanför Markaryd visar att även småländska ensamgårdar hade parcellerad odlingsmark. Martin Hansson menar att detta även är ett bra belägg för att kolonisationen föregicks av ett noggrant utmätande av lämplig mark. Då den dominerande jordnaturen i området under 1500-talet var skattejord med självägande bönder, är det troligt att även Högahylte varit en skatte-

gård (Hansson 2007b:115f). Bandparceller är vanliga i det äldre kartmaterialet från sydvästra Småland. Bandparcellen som formelement tycks däremot saknas i den fossila åkermarken från äldre järnålder. I Uppvidinge härad i Varend förekommer ett fåtal exempel på bandparcellerad odlingsmark från yngre järnålder. Därutöver saknas för närvarande uppgifter om bandparceller från järnålder i Kronobergs län och bandparcellerna kan därför ses som en medeltida indelning. Bandparcellerna anses visa på individuellt ägande, vilket var kopplat till en förändrad syn på ägandet och kontrollen över jorden. Den utlösande faktorn i detta fall var den ökade territorialiseringen av samhället under medeltiden, vilket i sin förlängning gav upphov till behovet av parcellerad åkermark. Hansson ser förekomsten av bandparceller som ett uttryck för samhällets behov av att definiera varje enhets skatteskyldighet (Hansson 2001:116). Detta synsätt ger upphov till frågan varför en ensamgård har parcellerad åkermark och svaret torde bli att det på denna ensamgård huserar flera brukare som har sina egna definierade åkerparceller att bruka. Mats Anglert menar att bandparcellerna var ett uttryck för en idé om hur ägorna borde vara avgränsade, i enlighet med de principer som var gällande i slättbyarna med tegskifte (Anglert 2008:128ff). Denna teori förefaller mer trolig med tanke på att de som koloniserade nya marker kanske kom från de äldre bygderna med tegskiftade byar. De bar därför med sig ett sätt att strukturera sin omgivning och tydligt markera de olika böndernas ägor inom ett och samma åkerstycke.

De historiska kartorna från Horn visar att det funnits parcellerad åkermark i byn. Eftersom det arkeologiska materialet var magert, användes kartmaterialet till att utföra en mindre retrogressiv analys. Studien visar att det under slutet av 1200-talet och början av 1300-talet skedde en förändring av markindelningen. Från att tidigare ha haft oregelbundna åkrar, delades nu åkrarna in i bandparceller. Det är möjligt att förändringen hörde samman med upplösningen av storgårdarna och avskaffandet av träldomen under denna tid. Den ofria arbetskraften blev nu landbor med egna gårdar, de brukade mark som tillhörde en huvudgård och betalade avrad till frälse mannen som ägde jorden. I Hallsjö såg situationen annorlunda ut, storskifteskartan visar åkermark som var indelad i större oregelbundna parceller, endast ett fåtal kan sägas ha haft en långsmal form. Det är emellertid möjligt att det har funnits bandparceller längre bak i tiden, men att det gjorts en omläggning av åkermarken sedan dess.

Kommunikation, kontaktnät, handel och idéutbyte

Den sydvästra delen av Sunnerbo härad har sedan lång tid tillbaka genomkorsats av viktiga kommunikationsleder mellan det centrala Sverige och Danmark. Lagan fungerade som en mycket viktig färdled mot Skåne och mot kusten i Halland. Många ortnamnsforskare anser att namnet Finnvedens ursprungliga form var Finnedén och att detta är en äldre benämning på Lagastigen och dess förlängning ned mot Öresund. Från Markaryd och österut över Sjöryd mot Knäred i Halland fanns troligen en landbunden förbindelse och från Markaryd mot sydost låg ytterligare en väg över Vittsjö mot huvudbygderna i Göinge vid Finjasjön och Helgeåns dalgång. Stora delar av det småskaliga vägnätet, som kan ses på de äldre lantmäterikartorna, har sitt ursprung längre bak i tiden (Hansson 2007a:7f; Larsson 2007:41).

Ett viktigt material i sammanhanget är keramiken som kan ge värdefull information om handelskontakter. Fynd av östersjökeramik är mycket ovanligt i Småland och förutom i Kalmar och Växjö har endast ett fåtal skärvor påträffats på landsbygden. I Finnveden, Ljungby socken, finns några av de småländska lokaler där östersjökeramik från 1000-talet har identifierats (Brorsson 2011, 2015:33f). Handelsfronten i de sydvästsmåländska socknarna var vänd mot de danska landskapen Skåne och Halland under medeltiden. Varor och produkter från boskapsskötsel, blästbruk och skogsbruk letade sig ut till städer och marknader, framför allt Helsingborg, Laholm och Halmstad men även Luntertun och Båstad. I gengäld skaffade sig människorna i gränsbygden sådant de inte själva kunde producera såsom spannmål, salt, keramik med mera (Larsson 2007:51).

Vid undersökningen i Hallsjö påträffades keramik som visade på kontakter söderut under vikingatid-tidig medeltid, då importerad östersjökeramik kunde påvisas. Mycket av östersjökeramiken från Hallsjö tillverkades troligen i Skåne. Några enstaka skärvor östersjögoods av sämre kvalitet och lite grövre gods verkade ha hört till kärl som tillverkats i Halland, då de påminde om keramik från Furudal utanför Laholm i södra Halland (Brorsson 2015:34). I Horn påträffades en skärva protostengods med proveniens Niedersachsen, ett intressant fynd som visar på handelskontakter mellan Horn och någon av kuststäderna i Halland eller Skåne.

Historiska källor från 1500- och 1600-talen omtalar gränshandeln mellan Småland och de danska landskapen Skåne och Halland. Från Sunnerbo härad transporterades timmer till de allt mer skogsfattiga områdena i Danmark. Järnframställningen tillsammans med tjärbränning och beக்கokning hade en stor ekonomisk betydelse för människorna i skogsbygden. Dessa produkter ökade kraftigt i betydelse under 1500- och 1600-talen till följd av en ökad handels och örlogsflotta, både i Danmark och i Sverige. Produkterna torde emellertid ha varit viktiga även under medeltiden, då de efterfrågades i Danmark och de tyska hansestäderna (Larsson 2007:48ff).

Det var inte bara varor som utbyttes i några av de kuststäder som fungerade som utskeppningshamnar för skogsprodukterna, även idéer har spridits genom handelskontakter.

Referenser

- Andrén, Anders. 2001. Mot kriget! Regional identitet över den gamla riksgränsen mellan Danmark och Sverige. I: Anders Andrén, Lars Ersgård & Jes Wienberg (red.). *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund Studies in Medieval Archaeology 29, sid. 177–186. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Anglert, Mats. 2001. Landskap, bebyggelse och makt under yngre järnålder och medeltid. I: Gert Magnusson (red.). *Möre, historien om ett småland. E22-projektet*, sid. 485–516. Kalmar läns museum. Kalmar.
- Anglert, Mats (red.) 2008. *Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Anglert, Mats. 2008. Bandparceller, bebyggelse och befolkning. I: Mats Anglert (red.) *Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne*, sid. 103–140. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Anglert, Mats & Lagerås, Per. 2008. Den stora berättelsen – ett landskap präglad av förändring. I: Mats Anglert (red.). *Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne*, sid. 19–102. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Billström, Linda. 2014. Hamneda-Horn 10:4. Söregården, Horns by och stensättning RAÄ 91:1, Småland, Ljungby kommun, Hamneda socken, Hamneda-Horn 10:4, fornlämning Hamneda 263:1 och 91:1. Arkeologisk undersökning 2012. *UV Rapport* 2014:101.
- Billström, Linda med bidrag av Torbjörn Brorsson, Anna Broström och Ola Magnell. 2015. Hallsjö 6:1. Hallsjö bytomt, Småland, Kronobergs län, Ljungby kommun, Dörarp socken, Hallsjö 6:1, fornlämning Dörarp 133:1. Arkeologisk undersökning 2012. Statens Historiska Museer, *Arkeologiska uppdragsverksamheten Rapport* 2015: 38.
- Bolin, Sture. 1929. Hallandslistan i kung Valdemars jordebok. En kritisk studie. *Scandia* 1929/2, sid. 161–228.
- Brorsson, Torbjörn. 2011. Keramiken från Furudal. I: Anders Håkansson. Furudal. Bebyggelselämningar från järnålder och medeltid. Halland, Veinge socken, Skogaby 2:31, RAÄ 326. *Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer* 2011:3.
- Brorsson, Torbjörn. 2015. Keramikanalys. I: Billström, Linda, med bidrag av Torbjörn Brorsson, Anna Broström och Ola Magnell. 2015. Hallsjö 6:1. Hallsjö bytomt, Småland, Kronobergs län, Ljungby kommun, Dörarp socken, Hallsjö 6:1, fornlämning Dörarp 133:1. Arkeologisk undersökning 2012. Statens Historiska Museer, *Arkeologiska uppdragsverksamheten Rapport* 2015:38.
- Carlsson, Christer. 2003a. Särskild arkeologisk undersökning, äldre bytomt. Orraryd, RAÄ 55, Nöbböle socken, Växjö kommun. *Smålands museum rapport* 2003:54.
- Carlsson, Christer. 2003b. Särskild arkeologisk undersökning. Säljeryd. Huslämningar, grop- och hårdområden längs väg 122. Östra Torsås socken, Växjö kommun. Kronobergs län. *Smålands museum rapport* 2003:38.

- Connelid, Pär och Rosén, Christina. 1997. Agrarian Settlement and Landscape Change in Medieval Halland, South-west Sweden. In: Hans Andersson, Peter Carelli & Lars Ersgård (eds.). *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval History*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19, sid. 23–42. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 24. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Cederholm, Mathias. 2007. *De värjde sin rätt. Medeltida bondemotstånd i Skåne och Småland*. Historiska institutionen vid Lunds universitet. Studia Historica Lundensia 14. Lund. (Diss.).
- Ericsson, Alf. 2012. *Terra mediaevalis. Jordvärderingssystem i medeltidens Sverige*. Doctoral Thesis No. 2012:81. Faculty of Natural Resources and Agricultural Sciences. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae. (Diss.). Uppsala.
- Fallgren, Jan-Henrik. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200–1300 e. Kr.* Aun 35, Uppsala universitet. Uppsala. (Diss.).
- Forssell, Hans. 1883. Sverige 1571. Försök till en administrativ-statistisk beskrifning öfver det egentliga Sverige, utan Finland och Estland. Andra häftet. *Statistisk Tidskrift. 1883, Bihang. Äldre bidrag till Sveriges officiella statistik I*, sid. 113–350. P. A. Norstedt & söner. Stockholm.
- Fridell, Staffan. 1996. Ängsnamn på –bolet: ursprung och ålder. *Studier i nordisk filologi* 75, sid. 243–250.
- Frisk, Michael & Larsson, Krister. 1999. Agrarhistorisk landskapsanalys över Hallands län. Länsöversikt. Riksantikvarieämbetet, Hallands läns museer Landsantikvarien, Länsstyrelsen i Hallands län. *Landskapsprojektet rapport 1999:7*.
- Hansson, Martin. 1996. Norraby Lassagård, Norraby 6:4, Söraby sn, Kronobergs län. Arkeologisk undersökning 1995. *Smålands museum rapport 1996:7*.
- Hansson, Martin. 2001. *Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 25. Almqvist & Wiksell International. Stockholm. (Diss.).
- Hansson, Martin. 2007a. E4:an vid Markaryd – en långdragen historia. I: Martin Hansson (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*, sid. 7–18. Smålands museum. Kulturspridaren förlag. Växjö.
- Hansson, Martin. 2007b. Medeltida kolonisation och bebyggelse i sydvästra Småland. I: Martin Hansson (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*, sid. 101–125. Smålands museum. Kulturspridaren förlag. Växjö.
- Höglén, Stefan. 1998. Kronobergs län. Agrarhistorisk landskapsanalys, länsöversikt. Riksantikvarieämbetet. *Landskapsprojektet rapport 1998:1*.
- Jönsson, Fridolf. 1988. *Ortnamn i Kronobergs län*. Historiska förenings i Kronobergs län skriftserie 5. Växjö.
- Karlsson, Anders. 2004. Vedkärr. RAÄ 155. Nöbböle socken. Växjö kommun. *Kulturparken Småland rapport 2004:34*.
- Klackenberg, Henrik. 1986. Feodalism i Finnveden: biskop Henrik och Berga. I: Andrén, Anders mfl. (red.) *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies In Medieval Archaeology 1. Stockholm.

- Lagerås, Per. 2007. *The Ecology of Expansion and Abandonment. Medieval and Post-Medieval Land-use and Settlement Dynamics in a Landscape Perspective*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Larsson, Lars-Olof. 1986. *Småländsk medeltid*. Liber förlag. Malmö.
- Larsson, Lars-Olof. 2007. Gårdar, mark och skog i sydvästra Sunnerbo. I: Martin Hansson (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*, sid. 41–54. Smålands museum. Kulturspridaren förlag. Växjö.
- Larsson, Stefan. 2008. Frågor om identitet och historieskrivningar i Norra Åsbo. I: Mats Anglert (red.). *Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne*, sid. 241–264. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Larsson, Stefan & Knarrström, Bo. 2008. *Hans Majestäts friskyttar av Danmark*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Naum, Magdalena. 2013. Convivencia in a Borderland: The Danish-Slavic Border in the Middle Ages. *Archaeological Review from Cambridge*. 2013, vol. 28:1, sid. 75–93.
- Nylén, Alexandra & Söderberg, Bengt. 2009. Huseby i Varend. Gårdsbebyggelse från järnålder till historisk tid. Småland, Skatelövs socken, Huseby 1:1, RAÄ 437, Alvesta kommun. Arkeologisk slutundersökning. *UV Syd Rapport 2009:26*, Smålands Museum Rapport 2009:28.
- Pamp, Bengt. 1983. *Ortnamn i Skåne*. Kristianstad.
- Rosén, Christina. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Lund Studies in Medieval Archaeology 35. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. Skrifter No 53. Stockholm. (Diss.). Stockholm.
- Salminen, Lars. 1994. Arkeologisk utredning inför planerad byggnation av bostäder på Åby 3:63, Berga sn, innefattande Åby Södegård. *Smålands museum rapport*.
- Skansjö, Sten. 2003. Örkellunga–Fagerhult under senare delen av 1500-talet. I: Margareta Olsson (red.). *Kartering och omlandsstudier utmed E4:an i norra Skåne*. Arkeologiska utredningar steg 2a för väg E4, Örkellunga–länsgränsen och riksväg 24, Bälinge–Västra Spång. *UV Syd rapport 2003:19*.
- Skansjö, Sten. 2010. *Skånsk skogsbygd under äldre historisk tid*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Skoglund, Peter. 1994. Arkeologisk förundersökning. Eka by, Ljungby sn, Ljungby kn. *Smålands museum rapport*.
- Skoglund, Peter. 2007a. Gränsbygd – regionala och lokala särdrag i sydvästra Småland under järnålder och medeltid. I: Martin Hansson (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*, sid. 19–28. Smålands museum. Kulturspridaren förlag. Växjö.
- Skoglund, Peter. 2007b. Järn, jordbruk och bebyggelse – sydvästra Småland från romersk järnålder till vikingatid. I: Martin Hansson (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*, sid. 29–40. Smålands museum. Kulturspridaren förlag. Växjö.
- Strömberg, Bo. 2008a. *Det förlorade järnet. Dansk protoindustriell järnhantering*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Strömberg, Bo. 2008b. Protoindustriell järnproduktion. I: Mats Anglert (red.). *Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne*, sid. 141–170. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

- Tollin, Clas. 1999. *Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid*. Stockholm. (Diss.).
- Tollin, Clas. 2007. Storgårdar eller familjejordbruk – den tidigmedeltida bebyggelsenstrukturen i Småland. I: Hansson, Martin (red.) *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Smålands museum. Växjö.
- Wennerlund, Jessica. 2004. Medeltida bytomt Ryd. RAÄ 66. Nöbbele socken. Växjö kommun. *Smålands museum rapport 2004:2*.
- Widgren, Mats. 1997. *Fossila landskap. En forskningsöversikt över odlingslandskapets utveckling från yngre bronsålder till tidig medeltid*. Stockholms universitet, Kulturgeografiska institutionen, Kulturgeografiskt seminarium 1/97.
- Åstrand, Johan. 2007. Den medeltida gården vid Markaryd. I: Martin Hansson (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*, sid. 55–85. Smålands museum. Kulturspridaren förlag. Växjö.
- Åstrand, Johan. manus. 2016. Replösa.
- Österberg, Eva. 1971. *Gränsbygd under krig: ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget*. Bibliotheca Historica Lundensis XXVI. Lund. (Diss.).

Arkivmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv

- 1797 – Tryckt karta över Horns by, storskifte, Abr. Bergius och C. J. Lagerbielke, Hamneda socken, Horn nr 1–8. Aktnummer F24-13:1.
- 1814 – Tryckt karta över Hallsjö by, storskifte, S. A. Ahlmark, Dörrarps socken Hallsjö nr 1–5. Aktnummer F17-4:2.

Internet

- Månsson u.å (2015-09-18): Sveriges jordbruksreformer 2. Vi by i gamla tider. Projektarbete ingående i Håslöv–Vi by historia, http://www.vibyigamlatider.se/sverigesjordbruksreformer/sveriges_jordbruksreformer.htm. Riksantikvarieämbetets Fornsök (FMIS), www.fmis.raa.se